

PAPER DETAILS

TITLE: İran İlhanlı Alçı Mihrapları

AUTHORS: Süleyman BÜLBÜL

PAGES: 42-63

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/739650>

İran İlhanlı Alçı Mihrapları

Ilkhanid Plaster Mihrabs in Iran

Süleyman BÜLBÜL

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Resim-İş Eğitimi
Anabilim Dalı

*Assistant Professor Dr, Van Yuzuncu Yil University Faculty of Education, Department of
Art Education*

Van/Turkey

sb2009erc@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3033-0169

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 13 Nisan / April 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 05 Mayıs / May 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

DOI: 10.5281/zenodo.3250314

Atıf / Citation: Bülbül, Süleyman. "İran İlhanlı Alçı Mihrapları". *Van İlahiyat Dergisi*, 7/10 (Haziran 2019): 42-63. doi: 10.5281/zenodo.3250314

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/vanid> | mailto: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Copyright © Published by Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /

Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Theology, Van, 65080, Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz¹

1256 M. yılında Hülagu tarafından merkezi Tebriz olmak üzere İran'da kurulan İlhanlı devleti, 1335 M. de Ebu Said Bahadır Han'ın vâriissiz olarak ölmesi üzerine farklı bölgelerde çeşitli beyliklere ayrılarak tarih sahnesinden çekilir. Bu süreç içerisinde İran'da gelişen mimari ve sanat esas itibariyle Selçuklu sanatının devamı niteliğindedir. Kum kentindeki bir grup İlhanlı Anıt Mezarının dışında İlhanlılar dönemin sanat ve mimarisine özgün katkı sunamamışlar. Genel olarak Selçuklu döneminde başlayan mimari ve bezeme özellikleri İlhanlılar döneminde devam etmiştir. Ancak XIV. yy. in başlarından itibaren bezemede barok tarz olarak nitelendirilebilecek aşırılık İlhanlı süslemelerinin Selçukludan ayrılmasını sağlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde erken tarihli örneklerdeki bezemelerin orta kabartma tekniğinde uygulandığı, süreç ilerledikçe yüksek kabartmaya geçildiği gözlemlenir. Bazı mihraplarda mavi ve kırmızı ağırlıklı olmak üzere renk kullanıldığı da tespit edilmiştir. İncelenen mihraplar içerisinde Urumiye Mescidi Cuma mihrabı boyut, Olcayto Mescidi mihrabı olgunluk, Piri Bakran Anıt Mezar mihrabı boyut ve bezeme, Azerbaycan bölgesi mihrapları üçgen niş kemerleri bakımından özellik arz eder. Meşkinşehir Sultan Haydar kümbetinde Sasani dönemine ait bir ateşgöde bulunması ayrıca bir farklılıktır.

Çalışmada söz konusu coğrafyada günümüze gelebilen yapılardan 17 tanesinde orijinal 19 İlhanlı alçı mihrabı incelenmiştir. Mihrapların teknik, tarz ve süsleme unsurları ayrıntılı olarak tanımlanıp değerlendirilmesi yapılmıştır. 19 alçı mihrapta 7 usta adı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İlhanlı, Mihrap, Alçı, Bezeme, Kabartma.

Abstract²

Founded by Hulagu Khan in Iran in 1256, Ilkhanid Empire whose center was Tabriz went out of existence by dividing into principalities as a result of death of Ebu Said Bahadır Khan without successor. Within this period, architecture and art developing in Iran is virtually a follow-up of Seljuk art. Apart from a group of Ilkhanid Mausoleums in Kum, Ilkhanids could not make unique contributions to the period's art and architecture. Having started in Seljuk period generally, architecture and decoration features continued in Ilkhanid period. However, extremeness which could be labelled as baroque in decoration since the beginning of 14th century enabled Ilkhanid decorations to differ from those of Seljuk. It is observed that decorations belonging to early-dated samples were applied with middle relief technique within historical process, and as process progressed, they devolved on high relief. It has been determined that colours, mainly blue and red, were used on mihrabs. Among the mihrabs that were examined, mihrab of Friday Mosque of Urmia has a characteristic in terms of size, Olcayto Masjid has a feature of maturity, and Pir Bakran Mausoleum has characteristics of size and decoration, and mihrabs in Azerbaijan area have characteristics of triangle niche coves. That there is a fire-temple belonging to Sassanian period in Sheikh Haydar Mausoleum in Meshginshahr is also a difference.

In the study, in 17 of the structures that have survived to today in the mentioned area, 19 Ilkhanid plaster mihrabs were examined. Technique, style and ornament elements of the mihrabs were identified in detail and evaluated. Names of 7 masters were determined on 19 plaster mihrabs.

Key Words: Ilkhanid, Mihrab, Plaster, Decoration, Relief

İran'ın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Güneybatı Asya'da bulunan ülkenin resmi adı İran İslam Cumhuriyeti'dir. Güneyde Hint Okyanusu ve Basra Körfezi, kuzeyde ise Hazar Denizi bulunan İran'ın kara komşuları Kuzeyde Azerbaycan ve Türkmenistan, doğuda Afganistan ve Pakistan, batıda Irak ve Türkiye, kuzeybatıda

¹. Bu çalışma 2012 tarihinde tamamladığım 'İran İlhanlı Mimari Süslemesi XIII-XIV yy.' başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

². This study was prepared on the basis of her doctoral thesis titled X Architectural Adornment of Iran İlhanlı XIII-XIV century esas, which I completed in 2012.

Ermenistan olarak yer alır. İran anayasasının ilgili maddelerine göre resmi dili Farsça, resmi dini İslamiyet mezhep ise Şiilik olarak ifade edilir. Başkent Tahran ülkenin orta kuzeyinde bulunmaktadır.

Arkeolojik buluntulardan anlaşıldığına göre Paleolitik dönemden itibaren insan izlerine rastlanan İran coğrafyasındaki ilk siyasal egemenlik Pers-Fars etnisitesine mensup gruplar tarafından meydana getirilir. Sırasıyla Med, Ahameniş, Pers, Part ve Sasani gibi uygarlıkların kurulduğu coğrafya M. Ö. 332 yılında Makedonyalı İskender tarafından ele geçirilir. Bu dönemde nisbi batı kültür özelliklerine rastlanmasına rağmen Part ve Sasaniler zamanında yeniden antik kültürlerine dönüş sağlanır. Medler döneminde ortaya çıkan ve yayılan Zerdüşt inancı M. S. VIII. yy'dan itibaren Arap akınları sonucu İslam inancı ile karşılaşır. 1000 li yıllardan itibaren İran coğrafyasına inen Müslüman Selçuklular 1040 Dandanakan zaferinden sonra İran 'a egemen olurlar. Bu tarihten itibaren, yaklaşık 80 yıllık İlhanlı egemenliği dışında 1925 yılında Şah Rıza Pehlevi'nin yönetimi ele geçirmesine kadar geçen zaman zarfında çeşitli Türk hanedanlıklarının yönetiminde kalan İran coğrafyası 1925'ten itibaren bir Fars devletine dönüşür. Türkiye Cumhuriyeti dışında en büyük Türk kitlesine sahip olan İran Pehlevi hanedanlığı esnasında Monarşik bir idari sisteme sahipken, 1979 yılında Ayetullah Ruhullah Humeyni liderliğinde gerçekleştirilen devrim ile İran İslam Cumhuriyeti adını alarak varlığını devam ettirmektedir.

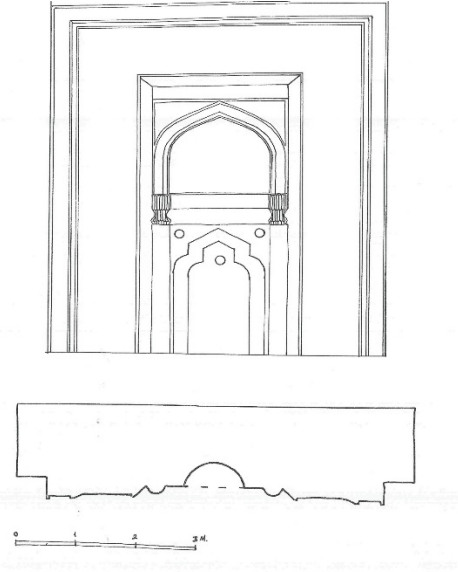
1. Giriş

Arapça *harabe* kavramından türetilen mihrap camilerde namaz esnasında imamın cemaati yönettiği, kible yönüne bakan niş olarak genel bir tanımlamaya sahiptir. İslam sanatında Emevilerden itibaren ibadet mekânlarının temel unsurlarından birisi olur. Bazı camilerde kible duvarı içerisinde yer alırken, bazı camilerde kible duvarından dışarı taşıntı yapar. Farklı coğrafya ve Müslüman toplumlarda kullanılan malzeme ile bezemeler açısından değişkenlikler gösterir. İran coğrafyasında mihrabın gelişimi Emevilerle başlar. Daha sonra Abbasîler döneminde devam eden gelişme Nayin mescidi Cuma ile devam eder. Selçukluların İran'a gelmesi ile alçı mihrap örnekleri yaygınlaşır. Nitekim İlhanlı mihraplarının Selçuklu tip ve tarzında olması Selçuklu geleneğinin devam ettiğini gösterir. Müslüman olmayan Moğolların XIII. yy'ın ortalarında İran'da İlhanlı devletini kurmalarından sonra, bölgedeki İslami geleneklerin devam ettiği hatta Moğol yönetiminin Müslüman olmasına etki ettiği kabul edilir. Bir cami içerisindeki en önemli dini eleman mihraptır. Cennet kapısı gibi dahi algılanan mihrabın önemi içerdiği İslami tarzıdır. İlhanlı mihrapları dönemin sonlarına doğru bezemedeki aşırı dışa taşıntıdan ötürü baroklaşma karakterine bürünür.

2. Tanıtım

2. 1. Urumiye Mescidi Cuma

Batı Azerbaycan Eyalet merkezi Urumiye de bulunan yapının ilk inşası hakkında her hangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak caminin ilk kez XII. yy'ın ikinci yarısında Irak Selçukluları zamanında yapıldığı (Top, 2005: 642), mihraptaki kitabede yer alan 676/ 1277 tarihinde bugünkü mihrabın ilave edildiği ve ustasının da *Ameli Abdülmümin bin Şerefşah el- Nakkaş el- Tebrizi* olduğu ifade edilir (Wilber, 1955: 112-13). Günümüzde ait olduğu yapıda bulunan en erken tarihli mihraptır (Bülbül, 2012: 108).

Fot. 1- Urumiye Mescidi Cuma Mihrabı

Çizim, 1- Urumiye Mescidi Cuma

Mihrap Çizimi

Kible duvarında bulunan mihrap 8. 25 X 5. 55 m. ölçüleriyle anıtsal bir forma sahiptir. Mevcut izlerden anlaşıldığına göre İlhanlı mihrabı Selçuklu mihrabı üzerine yapılmıştır. Alçıdan kabartma tekniğinin uygulandığı mihrapta yoğun geometrik ve bitkisel motiflere yer verilmiştir. Taç kısmı tamamen simetrik rumiler içerisinde yer verilen palmetlerden oluşan yüksek kabartma tekniği ile yapılmıştır. Mihrabın iki nispeten ince dış bordürü rumilerin farklı uygulamalarından kaynaklanan bir kompozisyona sahiptir. Mihrabın ana bordürü oldukça geniş tutulmuştur. Bezeme kufi karakterli kitabe, palmet ve rumili bitkisel motifler ile geometrik formlardan meydana gelir. Bezemeler içerisinde *Çarkı Felek* ve *Mührü Süleyman* sembolleri de kullanılmıştır (Fot, 1- Ç. 1).

Mihrap nişi üzerinde kitabe olan basık ve yüzeysel sivri kemer içerisinde yer alır. Kemer yayı dilimli vazo formundaki dairesel sütuncelere oturur. Alınlık kısmının merkezinde geçme motif bezemeli bir kabara kullanılmış kabaranın çevresinde çok kollu yıldıza yer verilmiştir. Yıldız kollarının açılarak çoğalmasından meydana gelen geometrik kompozisyonun kenarlarında on iki

kabara uygulanarak bezeme tamamlanmıştır. Niş girintisi Sultan Haydar Kümbeti ve Merend Mescidi Cuma' da olduğu gibi üçgen bir kemer olarak düzenlenmiş, köseliklerinde bitkisel bezemelere yer verilmiştir.

2. 2- Eştercan İmamzade Rabia Hatun Mihrabı

İsfahan eyalet merkezine yaklaşık 30 km kadar mesafede bulunan Eştercan (Oştorcan) köyünde, Eştercan Mescidi Cumasının doğusunda yer alan İmamzade Rabia Hatun Türbesine ait olan alçı mihrap günümüzde Tahran İslami Eserler Müzesinde bulunmaktadır. Rabia Hatun Türbesi mimari açıdan orijinal özelliklerinin tamamını kaybetmiş, geç dönemde modern malzeme ile yeniden yapılracasına kapsamlı bir şekilde onarılmıştır.

Tahran İslami Eserler Müzesinde bulunan mihrabın yan bordürleri dahil bir kısmı günümüze gelmemiştir. Niş bölümü iyi durumdadır. Üzerinde bulunan kitabeden anlaşıldığına göre M. 1308 yılında *Mesut Kirmani* tarafından yapılır (Wilber, 1955: 138). Yapım bilgileri nişin sivri kemeri üzerinde yer alan Sülüs yazıtta bulunmaktadır. Niş kısmını çevreleyen dikdörtgen bordürde yer alan Kufi kitabe büyük ölçüde tahrip olduğu için okunamamaktadır.

Niş kemer köseliklerinde içleri bezemesiz simetrik birer tane daire yer alır. Kemer köselikleri Palmet ve Rumi motifli zemin dolgusuna sahiptir. Sivri kemerli niş çeyrek kubbe ile sonuçlanır. İki kenarda yer alan vazo başlıklı sütunceler sivri kemeri taşır bir şekilde uygulanmıştır. Sütünce yüzeyleri geometrik geçmelerden meydana gelen bir kompozisyona sahiptir. Nişin iç yüzeyi üç veya beş yüzeyli İlhanlı mihrap nişlerine rağmen bir yüzeyli olarak uygulanmıştır. Bu bölüm orta kısmındaki dikdörtgen bir pano dışında tamamen geometrik geçmelerden meydana gelen bir kompozisyona sahiptir. Orta bölümde yer alan dikdörtgen pano on iki kollu bir yıldızdan kaynaklanan, yıldızın her kolunun kıvrık dallar, üzerlerinde Rumiler ve aralarında palmetlerden meydana gelen bir kompozisyon olarak tamamlanır.

Nişten kemer tablasına geçişte arada tek satırlık kufi yazıt yer alır. Kemer tablası üç dilimli yüzeysel bir bezeme kemer formu içerisine alınmıştır. Bu bölüm merkezde Palmetlerin kenarlarda simetrik Rumilerin ve kıvrık dalların olduğu yaygın bitkisel özellik olarak tatbik edilmiştir.

2. 3. İmamzade Ebulfezl Yahya Türbesi

Kum-İsfahan güzergâhının batısında Erak Eyaletine bağlı Mahallat Bala şehrinde bulunmaktadır. Türbenin mevcut formu Safevi dönemine ait olup orijinal değildir. Ancak alçı mihrapta bulunan kitabede 708 / 1308 tarihi ile *Hasan Ali Ahmet Babuye (Ebud Ali)* adına yer verilmiştir (Wilber, 1955: 137). 1308 tarihinden hareketle mihrap İlhanlı dönemine aittir.

Mihrap ince zencirekli bir çerçeve bordürü ile başladıktan sonra gayet genişçe tutulmuş ana bordüre geçilir. Ana bordür zemini krem renkli, üzerindeki sülüs harfler ise kırmızı olarak uygulanmıştır. Zemin dolgusunda bitkisel motiflere yer verilmiştir. Harf aralarında yer alan rumi ve kıvrık dallar gayet hacimli ve harfler gibi yüksek kabartma tekniğine sahiptir. Motif yüzeyleri yivlenerek kabartma etkisi güçlendirilmiştir (Fot. 2, 3)

Ana bordürden dikdörtgen form içerisinde yer alan niş bölümüne geçilir. Sivri kemerli niş vazo başlıklı sütuncelere oturur. Kemer yayında usta adına yer verilmiştir. Sivri kemerli niş bölümü mihrabın genel kurgusunun küçük ölçekli formuna sahiptir. Aralarındaki en önemli fark niş kemerinde yer alan ve *Nayin Baba Abdullah Camisi*'ndeki şahidelerle, bazı *Ahlat Kümbetlerinde* yakın benzerine rastlanılan geometrik geçmelerin benzerine yer verilmesidir.

Fot. 2, 3- Mahallatbala Ebulfazl Yahya Türbesi Mihrabı

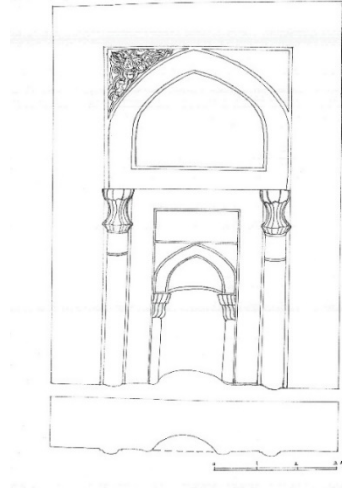
2. 4. Isfahan Mescidi Cuma Olcayto Mihrabı

Isfahan Eyalet merkezinde bulunan yapının güneydeki kubbesi eteğinde yer alan yazıttan hareketle ilk yapım Selçuklu Sultanı Melikşah adına vezir Nizam'ül Mülk tarafından 1080 kuzeydeki kubbeli mekân ise Melikşah'ın eşi Terken Hatun adına vezir Tac'ül Mülk tarafından 1088 yılında yaptırılır (Aslanapa, 2011: 59- 60).

Olcayto Mescidi: Isfahan Mescidi Cuma'nın batı tarafında İlhanlı döneminde ilave edilen Olcayto mescidindeki mihrapta yer alan sülüs yazıtta *Sultan Muhammed Olcayto*, usta adı olarak *Adud Bin Ali el-Masteri* ve 710 / 1310 tarihi geçer (Bülbül, 2012: 43). Dikdörtgen forma sahip alçı mihrap dıştan bitkisel bezemeli ince bir kuşakla başlar. Daha sonra içbükey ana bordür yer alır. Ana bordür bitkisel motif dolgulu sülüs karakterli kitabe kuşağından meydana gelir. Zemin lacivert, bitkisel motifler kahverengi harfler ise beyaz olarak uygulanmıştır. Diğer İlhanlı mihraplarında olduğu gibi kademeli kabartma tekniğinin tatbik edildiği görülür. Mihrapta üç renk, üçlü kademeye sahip kabartma ve üç ayrı bitkisel motife yer verilmiştir. Mihrabın sivri ana kemerinde ve kemer alınlığında kitabeler bulunmaktadır (F. 4- Ç. 2).

Fot. 4- Isfahan Mescidi Cuma Olcayto Mescidi Mihrabı

Çizim. 2- Olcayto Mescidi

Mihrap Çizimi

Ana kemerin üzerine oturduğu sütunceler aynı zamanda niş kısmının dış çerçevesini de meydana getirir. Niş kısmı sülüs karakterli bir bordür ile çevrelenir. Kemer formu ana kemerin küçük boyutlusudur. Niş kemerinin üzerinde İlhanlı süslemeleri içerisinde çok önemli bir yere sahip olan yatay dikdörtgen formlu kitabelerdir. Kûfi hatlı kitabe çok sanatkârane bir şekilde geometrik geçmelerden oluşur. Açık mavi zemin üzerinde beyaz harflerden meydana gelen kitabe üst kısmında küçük bitki motifleri ile sonuçlanır. Alçıdan kademeli kabartma tekniği ile yapılmıştır.

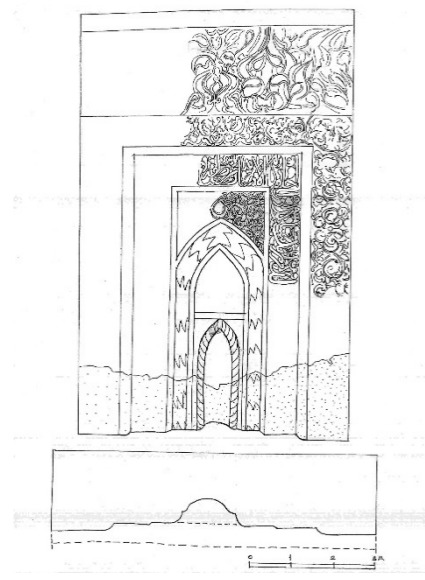
Niş bölümü dairesel planlı olup iç kısmı tahrip olduğu için beyaz sıva ile sıvanmıştır. Nişin vazo başlıklı sütunceleri orijinal olup ana sütuncelerin küçük tekrarı niteliğindedir.

2. 5. Piri Bakran Türbesi

Isfahan Eyaleti Lincan şehrinin Piri Bakran köyünde bulunan yapı İran İlhanlı Mimarisi içerisinde gerek formu gerekse bezemeleri açısından en önemli yapılarından birisini oluşturur. Güney kısmında yer alan girişinde bulunan sülüs kitabede 703 / 1303, Eyvanın güneyindeki sülüs yazıtta 712 / 1312, buluntular içerisinde yer alan bir çini levhada ise 698 / 1299 tarihi yer alır (Wilber, 1955: 121-123). Eyvan-Türbe formuna sahip olan türbe yine bir İlhanlı yapısı olan Isfahan *Amu Abdullah Garladani Türbesi*'ne benzer.

Fot. 5- Piri Bakran Anıt Mezar Mihrabı

Çizim. 3-

Piri Bakran Anıt Mezar Mihrap Çizimi

Kible duvarında yer alan anıtsal nitelikli mihrap, kufi hatlı küçük bir kitabenin dışında tamamen bitkisel motiflerin kullanılması açısından önem arz eder. Tümü alçıdan ve kademeli kabartma tekniği ile yapılmıştır. Sahip olduğu girift kompozisyonu ile İlhanlı barok tarzı olarak nitelendirilebilir. Taç kısmı mihrabın 1 / 3 lük alanını kapsar şekilde ve üç boyutlu etki bırakırcasına yüksek kabartma tekniğine sahiptir. Bezeme merkezdeki palmetlerle iki yanında yer alan simetrik çatallı rumiler ve kıvrık dallardan meydana gelir. Üst bölümü tahrip olan bu bölümün bezemelerinde zaman zaman beş kademeli kabartma tekniğine yer verildiği görülür.

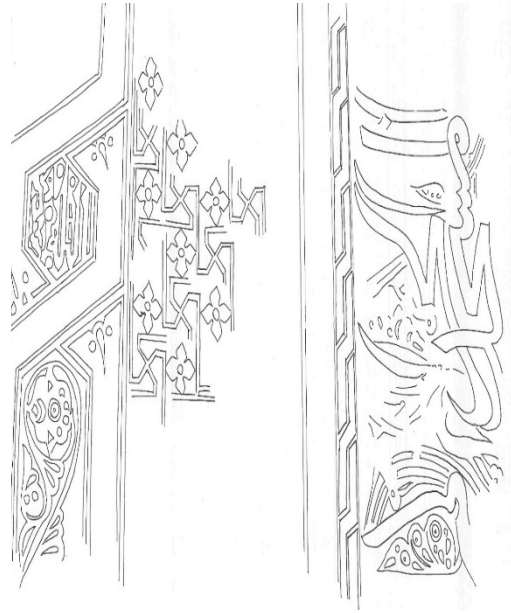
Mihrabın ana bordürü tamamen bitkisel motiflerden meydana gelir. Bezemenin temel karakteri kıvrık dalların oluşturduğu bir daire içerisinde yer alan iki tanesi büyük dört tanesi küçük altı rumiden meydana gelmektedir. Bütün ana bordürü kaplayan bu uygulama mihrabın diğer mihraplardan ayrılmasını sağlayan özellik olarak dikkat çeker. Ana bordürden sonra yer alan ikinci bordür aynı zamanda kitabe olarak değerlendirilmiştir. Ma'kli ve sülüs karakterli kitabe zemin dolgusu olarak bitkisel motiflere yer verilmiştir. Kitabe iki satırdan meydana gelir (F. 5- Ç .3)

Nişin sivri kemer köşelikleri sağ ve sola dönük olarak kısa, hafif kıvrılan ve dolgun rumilerle bezenerek diğer yüzeylerdeki aşırı hareketlilik nispeten dengelenmiştir. Kaval silme formuna sahip kemer yayı” M” motifi ile bezenmiştir. Niş alınlığında, taç kısmında olduğu gibi motif yüzeyleri küçük “Bal Petegi ”formu ile hareketlendirilmiştir. Nişin iç sivri kemeri yine kaval silme formunda ama sarmal nitelikte bezelidir. İç kısmı ve sütunceleri tahrip olan nişin üst bölümü tekrarlar şekilde bir forma sahip olduğu izlerden anlaşılır.

2. 6. Beyazıt Bestami Külliyesi

Külliye Simnan Eyaletinin Bestam şehrinde bulunmakta olup, Beyazıt Bestami'nin mezarı çevresinde geliştiği anlaşılmaktadır. Toplam on iki ana yapıdan meydana gelen külliyedeki en erken tarihli yazıt Selçuklu minaresinde bulunmakta olup 514 / 1121 tarihini taşır (Mollazade-Muhammedi, 2001: 569- 570). Yapı topluluğuna en çok ilave ve onarımlar İlhanlı döneminde gerçekleşir. Alçı mihrabın bulunduğu caminin onarımının Sultan Olcayto zamanında 713 / 1314 yılında yapıldığı ve mihrapta *el-Damgani* adının geçtiği ifade edilir (Mollazade- Muhammedi, 2001: 573).

Külliye'nin güneyinde yer alan cami yazlık-kışlık veya kadınlar- erkekler kısmı diye iki bölümden meydana gelir. Batıda bulunan tek sahnalı bölüm kadınlar doğuda bulunan üç sahnalı bölüm ise erkekler kısmı olarak kullanılmaktadır. Her iki bölümde de birer tane İlhanlı mihrabı bulunmaktadır.

Fot.6- Beyazıt Bestami Mescidi Cuma Mihrabı (Batı)

Çizim. 4- Mihrap Bordürlerinden Ayrıntı

a)- Batı Mihrap: Kadınlar kısmında kible duvarında bulunan alçı mihrap dıştan niş bölümüne kadar içbükey dörtlü bir kademelenmeye sahiptir. İlk kademeyi oluşturan ana bordür örgülü kufi karakterli geniş kitabe kuşağı ile öne çıkar. Alçıdan kademeli kabartma tekniğine sahip olan bordürün zemin dolgusu küçük bitkisel motiflerden meydana gelir. Daha küçük olan ikinci bordür sülüs

karakterli kitabe kuşağı olarak düzenlenmiştir. Niş bölümü kuvvetle vurgulanan bir sivri kemer içerisine alınmıştır. Kemer yayı vazo başlıklı silindirik sütuncelere oturur. Kemer yayının bezmesi de sülüs kitabeden meydana gelir. Alınlık kısmı stilize rumi ve aralarındaki küçük palmetlere sahip bitkisel karakterli olarak tezyin edilmiştir. Dikdörtgen forma sahip niş bölümünün bir kısmı tahrip olmuş olmasına rağmen iç bezemesinin tamamı geometrik geçmelerden oluşan bir kompozisyona sahiptir (F. 6- Ç. 4).

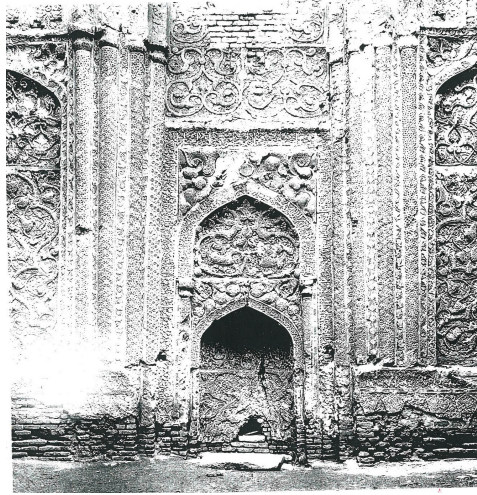
b)- Doğu Mihrap: Erkekler veya kışlık bölüm olarak adlandırılan tarafta kible duvarında ikinci alçı mihrap bulunmakta olup 3. 90 X 3. 30 m. boyutlarındadır. Mihrabın niş kısmının içerisi tahrip olmakla birlikte genel olarak iyi durumda günümüze gelmiştir. Diğer İlhanlı mihrapları gibi alçı kabartma tekniği ile yapılmıştır. Mihrabın genel kurgusu özellikle kible duvarına verrev ilave edilmesinden dolayı, sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır. Ana bordür içlerinde küçük haç motiflerinin yer aldığı geometrik geçmelerden meydana gelir. Söz konusu bezemenin. Külliye'deki bazı İlhanlı dönemi eserlerinin cephelerinde çini veya tuğla malzeme ile uygulanmış olması eş zamanlı inşa edildiklerini gösterir. Mihrabın taç kısmında İlhanlı özelliği olarak klasikleşen iri damla motifleri kullanılmıştır. İç bükey olarak uygulanan ikinci bordürde sülüs karakterli kitabe kuşağı bulunmaktadır. Niş bölümü basık sivri kemeri, vazo başlıklı sütunceleri gibi uygulamalarla doğudaki mihrabı tekrarlar biçimdedir. Niş alınlığında farklı bir bitkisel bezemeye yer verilmiştir. Son derece ince işçilikli zarif rumiler dikkat çeker.

2. 7. Kümbeti Aleviyan

Hemedan Eyalet merkezinde bulunan kümbette ilk yapıma dair her hangi bir yazıt bulunmamaktadır. Kümbeti Aleviyan Türk Sanatı kaynaklarında Selçuklu dönemine (Aslanapa, 2011: 83), İran ve Avrupa kaynaklı yayınlarda İlhanlı dönemine tarihlenir (Herzfeld, 1922: 186- 199). Yapı üzerindeki çalışma esnasında kullanılan geometrik bezemelerin başta *Harrekan* kümbetleri olmak üzere İran Selçuklu mimarisindeki bezemelerle teknik ve üslup açısından yakın benzerlikler gözlemlendi. Nitekim Wilber de bu benzerlikleri *Meraga Kümbeti Surkh* (Kırmızı Kümbet) ve *Nahçıvan Mümine Hatun Kümbetleri* ile karşılaştırarak ifade eder (Wilber, 1955: 152). Dolayısıyla yapının ilk kez Selçuklu döneminde inşa edildiği, İlhanlı döneminde onarılarak bugünkü formunu kazandığı anlaşılmaktadır. Herzfeld tarafından verilen M. 1309- 1316 arası tarih onarım tarihi olmalıdır (Herzfeld, 1922: 186- 99).

İki yandan üzerleri bezemeli dilimli demet silmelerle sınırlanan mihrabın taç kısmında İlhanlı nitelikli bezemeler yer alır. Çatallı Rumilerin birleşmesinden meydana gelen kalp formundaki bezemelerin ortasında birer tane palmete yer verilmiştir. Mihrabın sivri kemerinin üst ve köşelerinde

yine İlhanlı tarzı olan bitkisel karakterli yüksek kabartma tekniğinde volütlenen motifler yer alır. Kemer yayında tahrip olan kitabe bulunmaktadır. Bir kaç kademeli kabartma tekniğinin uygulandığı kemer tablasında stilize Rumiler dikkat çeker. Mihrabın en fazla tahrip olan kısmı niş bölümüdür. İzlerden anlaşıldığı kadarıyla, nişin sivri kemerinde kitabe yer alır. Alçı mihrap kümbetin duvar yüzeylerindeki alçı bezemelerle üslup ve teknik benzerlikler gösterir. Bu özellik İlhanlı onarımını açıklar niteliktedir(F. 7). Mihrapta Ajur tekniği kullanılmıştır (Bakırer, 2000: 4).

Fot. 7- Hemedan Kümbeti Aleviyan Mihrabı (Wilber, 1955: - Cat. - 116)

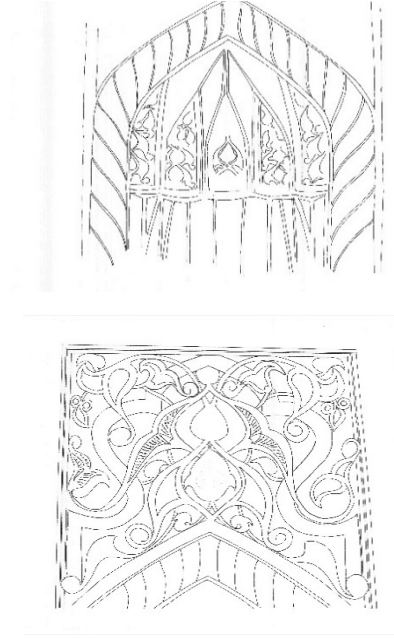
2. 8. Eştercan- Oştörçan Mescidi Cuma

İsfahan eyaletinin Flaverçan kentinin Eştercan-Oştörçan köyünde bulunan mescidi Cuma eyalet merkezine yaklaşık 35 km. mesafededir. Doğu taç kapıdaki sülüs karakterli yazıt ile mihraptaki kufi hatlı yazıtta 715 / 1315- 16 tarihi geçer (Wilber, 1955: 154). Kuzeyde bulunan mukarnas kavsaralı taç kapıda *Ebu Said Bahadır Han*'ın kâtiplerinden *Muhammed Bin Mahmut Bin Ali el-Eştercani* ve *Ahmed Bin Muhammed Benna* adları ile diğer kitabelerde *Tebrizli Ahmed*'le *Hacı Muhammed Kattai* isimleri yer alır (Mollazade- Muhammedi, 2001: 61).

Kuzey taç kapıda İlhanlı bezemelerinin altında bir kısmı ortaya çıkmış olan ve Selçuklu tarzını yansıtan kufi kitabe parçası dikkat çeker. Plandaki deformasyon ve iç mekândaki bazı Selçuklu tarzı bezemeler, yapının ilk kez Selçuklular döneminde XII.yy da inşa edildiğini İlhanlı döneminde ise ilave ve onarımlar yapıldığını gösterir (Honarfar, 1997: 278).

Fot. 8- Eştercan Mescidi Cuma Mihrabı

Çizim. 5, 6- Mihrap nişinden Ayrıntı

Sekizgen kasnakta zemine kadar bütün beden duvarı boyunca uzayan mihrap, diğer İlhanlı mihraplarından daha dar ve uzun olarak uygulanmıştır. Taç kısmında Piri Bakran Türbesinin mihrap taç kısmı bezemelerinin benzeri uygulanmıştır. Tamamı bitkisel ve yüksek kabartma tekniğindeki motifler mihraba hareketli bir etki kazandırır. Ana bordür tahrip olmakla birlikte izlerden büyük bir kitabe kuşağı ile tezyin edildiği anlaşılmaktadır. Niş bölümü İlhanlı mihraplarından farklı olarak uzun mukarnaların meydana getirdiği bir kavsaraya sahiptir. Kavsara alınlığında daha zarif ve uzun çatallı Rumiler ile aralarında daha küçük palmetlerin yer aldığı bitkisel kompozisyon yer alır. Nişin sarmal kaval silmeden meydana gelen kemer formu sütünce başlığında, başlık yerine bir düğüm uygulamasından sonra sütunceleri oluşturarak zemine kadar devam eder. Yarım altıgen formundaki niş ile kavsara arasında küçük süs kemerlerine yer verilmiştir. Bu kemerlerin içerisinde kufi hatlı bezemeler dikkat çeker. Alçı mihrapta yer yer kırmızı ve mavi boya kullanılarak hareketlilik güçlendirilmiştir (F. 8- Ç. 5, 6)

2. 9. Farumad Mescidi Cuma

Simnan Eyaletinde Sebzevar-Şahrud arasında Farumad Köyünde bulunan yapının inşaa tarihi ile ilgili herhangi bir yazıt yoktur. Ancak Mescidi cumanın ilk kez XII. yy'da yapıldığı ve XIII. yy'da bugünkü formunu kazandığı kabul edilir (Godard, 1965: 83- 112). Bununla birlikte yapının ilk

formunun Selçuklu dönemine ait olduğu, M. 1320 civarında İlhanlı döneminde kapsamlı bir onarım geçirdiği de ifade edilir (Wilber, 1955: 156).

Güney eyvanda bulunan alçı mihrabın alt kısmı tahrip olmuş diğer bölümler nispeten iyi durumda günümüze gelmiştir. Mihrap dıştan geometrik bezemeli yarım silindirik bir silme ile başlar. Silme üst kısımda birer tane sivri kemerli yüzeysel daire oluşturarak mihrabı çevreler. Bu iki yüzeysel kemerin içerisinde, ortasında daire olan ve mavi zemin üzerine uygulanan birer tane *Mührü Süleyman* sembolü uygulanmıştır. Orta kısımda yer alan daha küçük süs kemerlerinin üst aralarına ikişer daire yerleştirilmiştir (F. 9).

Fot. 9- Farumad Mescidi Cuma Mihrabı

Mihrabın ana bordürü merkezlerinde madalyon olan ve on iki kollu yıldızlardan meydana gelen geometrik bezemeye sahiptir.

Dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer alan niş bölümü iç bükey bir kitabe bordürüyle çevrelenir. Sivri kemerli nişin kemer yüzeyinde de kitabe yer alır. Bu kitabe örgülü kufi karakterlidir. Kemer köşeliklerinde yine birer tane Mührü Süleyman motifi kullanılmıştır. Niş kemeri vazo başlıklı silindirik sütuncelere oturur. Nişin alınlık kısmında üzerleri bal peteği formunda kıvrık dallardan meydana gelen bir kompozisyon yer alır. Alçı mihrap kademeli kabartma tekniğine sahiptir.

2. 10. Türbet'ül Cam Külliyesi

Horasan Eyaletinde Meşhed'in 150 km.kadar doğusunda Afganistan sınırı yakınlarında aynı adla anılan yerleşim merkezinde bulunan külliye 536 / 1142 yılında vefat eden *Ahmet bin Hasan Şeyh Cam*'ın türbesi çevresinde gelişmiştir (Mollazade- Muhammedi, 2001: 581).

İçerisinde alçı mihrabın bulunduğu ve Kümbethane olarak adlandırılan yapı ilk kez Selçuklu döneminde Sultan Sencer zamanında inşa edildikten sonra 720- 730 / 1320- 1330 tarihleri arasında İlhanlılar dönemindeki onarım ve ilavelerle bugünkü formunu alır (Wilber, 1955: 174). Yapının iç mekân duvarlarında mihrabın dışında İlhanlı dönemi özelliklerine rastlanır.

Kümbethane: Mihrab alçı malzeme ve kademeli kabartma tekniği ile yapılmıştır. Mihrap dıştan bitkisel bezemeli ince bir bordür ile başlar. Ana bordür simetrik Rumilerle ortalarında yer alan palmetlerden meydana gelir. Bu bordür bezemesi mihrabın üst kısmında aynı bezemenin tekrarı şeklinde devam ederek dış çerçeveyi meydana getiri. Yoğun ve girift bitkisel bezemenin zemini de daha küçük bitkisel motiflerle dolgulanmıştır. Niş bölümü bitkisel motif dolgulu zemin ve üzerindeki kitabe kuşağı ile çevrelenir. Bir bölümü tahrip olan nişin alınlık kısmında bitkisel bezemeler yer alır. İki kenarında vazo başlıklı sütuncelerin yer aldığı nişin iç süslemesi tahrip olduğu için günümüze gelmemiştir (F. 10, 11).

Fot. 11- Tümbet'ül Cam Mescidi Kirmani Mihrabı

Fot. 10- Tümbet'ül Cam Kümbethane Mihrabı

Tümbet'ül Cam Külliyesindeki ikinci İlhanlı dönemi mihrabı **Mescidi Kirmani** olarak adlandırılan türbede bulunmaktadır. Söz konusu mihrabın zeminden yaklaşık 1. 50 m. yüksekliğindeki bölümü büyük ölçüde tahrip olduğu için günümüze gelmemiştir. Nişin alınlık kısmı ve içerisi nispeten iyi durumdadır. Alınlık kısmı bezemesi içerisinde damla motiflerinin yer aldığı simetrik çatallı rumilerden meydana bir kompozisyona sahiptir. Niş içerisinde alt bölümde altıgenlerden meydana gelen geometrik geçmeler uygulanmış merkezlerinde birer tane çiçek motifine yer verilmiştir. Nişin iki yanında genişçe sülüs kitabenin olduğu ana bordürün bir kısmı bulunmaktadır. Mihrap diğer İlhanlı mihrapları gibi alçıdan ve birkaç kademeli kabartma tekniği ile yapılmış olup Horasan bölgesinde günümüze kadar tespit edilebilen iki mihraptan birisidir.

2. 11. Veramin Mescidi Cuma

Başkent Tahran yakınlarında bulunan Veramin Mescidi Cuma, yapıdaki 722 / 1322 tarih ve İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın adının geçtiği kitabeden daha önce, Selçuklu döneminde inşa edildiği ve İlhanlılar döneminde bugünkü formun aldığı kabul edilir (Emini- Rızvan, 2003: 131).

Kible duvarında yer alan alçı mihrap, 3. 90 X 6. 00 m. boyutlarında ve 1. 30 derinliğindedir. Mihrabın zeminden nişin kavsara kısmına kadar olan bölümünün bezemeleri tahrip olmuş üst kısım ise iyi durumda günümüze gelmiştir. Dış bordürde yer alan bitkisel süslemeler, simetrik rumi ve rumi saplarının birleşmesinden meydana gelen ardışık palmetlerden oluşur. Bezeme kabartma olarak uygulanmıştır. Birinci bordürden sonra yer alan ikinci bordür süslemesi de simetrik rumi ve aralarındaki palmetlerden meydana gelir. Ana bezeme bordürü olduğu anlaşılan bu bölüm bezemesi diğer süslemelerde olduğu gibi beş kademeli kabartma tekniğine sahiptir. Gerek dikey gerekse yatay bölüm diğer bordürlerden daha geniş tutulmuştur. Ana bordürden sonra kufi hatlı kitabe kuşağı mihrabı üç yönden çevreler. Kitabede zemin dolgusu olarak daha küçük kıvrık dal ve yapraklardan meydana gelen bitkisel zemin yer alır. Buradaki motiflerin nispeten küçük ve alçak kabartma tarzında olması kitabeyi öne çıkarır.

Fot. 12- Veramin Mescidi Cuma Mihrabı

Sivri kemerli niş kavsarası izlerden anlaşıldığına göre zat tipi başlıkları olan sütuncelere oturur. Çeyrek kubbe formuna sahip kavsara içi çok yoğun ve yüksek kabartma tekniğinde girift bitkisel kompozisyonuna sahiptir. Kavsaradaki bitkisel bezeme içinde zemin dolgusu olarak mavi renge yer verilmiştir. Mihrap bezemeleri kuvvetli kabartma tekniğinden ötürü ıyık- gölge zıtlığı meydana getirir, genel olarak bezemedeki aşırı kabarıklık ve girift kompozisyon Ebu Sait Bahadır Han dönemi özelliklerini gösterir (F. 12).

İzlerden mihrap dahil yapının kapsamlı bir restorasyon geçirdiği anlaşılmaktadır. Restorasyon esnasında mihrap bezemelerinin tahrip olan kısımları bezemesiz düz yüzey olarak onarılmıştır.

2. 12. Meşkinşehir (Khiav) İmamzade Sultan Haydar Kümbeti

İran'ın batısında Erdebil Eyaletinin Meşkinşehir ilçe merkezinde bulunan kümbetin ilk yapımı ile ilgili her hangi bir yazıt yoktur. Ancak bezemelerinden ötürü M. 1330 civarına tarihlenir (Wilber, 1955: 175). Dıştan silindirik içten onikigen planlı, iki katlı kümbet genel olarak günümüze *Nahçıvan Mümine Hatun* ve günümüze gelmeyen *Selmas Miri Hatun Kümbetlerine* benzer. Ana hatlarıyla Azerbaycan bölgesi özelliklerine sahip olan yapının mummyalığında bir *Ateşgede Ocağı* olması açısından bölgedeki tek örnektir³.

Fot. 13- Meşkinşehir Sultan Haydar Kümbeti Mihrabı

İç mekânda kible duvarında yer alan alçı mihrap yüksek dikdörtgen bir forma sahiptir. Dıştan ince bitkisel bezemeli bir bordürle başlar. Dış bordür bezemesi mihrabın üst bölümünde yer alan kısımda daha geniş bir alanda tekrar edilmiştir. Ana bordür sülüs kitabe kuşağından oluşur. Niş bölümü diğer İlhanlı mihraplarının aksine dıştaki sivri, içteki üçgen kemer formuna sahiptir. Sivri

³ İran Coğrafyasındaki camilerin büyük bölümünün içerisinde kazılar sonucu Ateşgedeler ortaya çıkarılmıştır. Ancak Anıt Mezar mimarisinde bu uygulama çok nadirdir.

kemer formunun köşelik ve alınlığı palmet-rumi motiflerinden meydana gelen bitkisel kompozisyon ile dikkat çeker. Üçgen kemerin iki yanında vazo başlıklı sütunceler uygulanmıştır. Gerek sivri gerekse üçgen kemer yüzeyi kitabeler ile bezelidir. Nişin iç alt bölümü günümüze gelmemiştir (F. 13).

2. 13. Socas Mescidi Cuma

Yapı Zencan Eyaleti Sultaniye kasabasının yaklaşık 30 km. kadar güneyinde aynı adla tanınan köyde bulunmaktadır. Kesin yapım tarihi bilinmeyen caminin ilk kez Selçuklular döneminde M. 1100 civarında inşa edildiği, M. 1290- 1330 arasında İlhanlılar zamanında bugünkü formunu kazandığı ifade edilir (Wilber, 1955: 150).

Güney duvarında bulunan alçı mihrabın üst kısımdaki bezemeleri İlhanlı, bir bölümü ortaya çıkarılan alt taraftaki bezemeler ise Selçuklu özellikleri gösterir. İlhanlılar Selçuklu bezemelerinin üzerine kendi bezemelerini tatbik etmişler. Bezer bir uygulamaya *Eştercan Mescidi Cuma*’nın kuzeyde bulunan taç kapısında da rastlanır. Büyük bölümü tahrip olan tezyinatın günümüze gelen kısımlarında bitkisel motiflerin ağırlıklı olduğu ve kitabelere yer verildiği görülür. Klasik İlhanlı özelliği olarak motif yüzeyleri bal peteği formu ile dolgulanmıştır. Niş bölümü alınlığı palmet ve rumili kompozisyona sahip olup dairesel kemer içerisine alınmıştır (F. 14, 15).

Fot. 14, 15- Socas Mescidi Cuma Mihrabından Ayrıntı

2. 14. Merend Mescidi Cuma

Doğu Azerbaycan Eyaletinde eyalet merkezi Tebriz’in batısında Merend şehir merkezinde bulunan yapının kitabesinden anlaşıldığına göre ilk yapım 485 / 1092 yılında Selçuklu döneminde gerçekleşir (Umrani- Sengeri, 2007: 208). Mescidi cumanın mihrabında yer alan bir kitabe ise *Ebu Said Bahadır Han* adı, 731 / 1332 tarihi ve *Amele Abdülfakir Nizam Bendgir Tebrizi* adlı bir usta ismine yer verilmiştir (Wilber, 1955: 172).

Kible duvarında yer alan alçı mihrap 3. 00 X 6. 00 boyutlarındadır. Mihrap bezemeleri dıştan ince ve bitkisel bir bordürle başlar. Ana bordürde sülüs kitabe kuşağı yer alır. Mihrap nişi içe doğru kademelenen ve üzerinde küçük kufi hatların olduğu bir bezemeye sahiptir. Nişin üst bölümünde yer alan sivri kemer üzerinde yine sülüs kitabe bulunmaktadır. Kemer içerisinde palmet ve rumi

motiflerin yoğun kullanıldığı bitkisel kompozisyon yer alır. Niş kısmında Meşkinşehir Sultan Haydar Kümbetinde olduğu gibi üçgen forma sahip kemer kullanılmıştır. İki yanda üzeri bitkisel motiflerle bezeli ve vazö başlıklı yarım dairesel forma sahip sütunceler yer alır. Mihrap alçıdan ve kabartma tekniği ile yapılmış, büyük ölçüde bitkisel motiflerle bezenmiştir.

2. 15. Eberkuh Mescidi Cuma

Yezd Eyaletine bağlı Eberkuh şehir merkezinde bulunan caminin ilk yapımına dair her hangi bir yazıt yoktur. Ancak yapının ilk kez Selçuklular döneminde yapıldığına dair çeşitli bilgilerin yanı sıra, doğu eyvanda bulunan alçı mihrapta *Ebu Said Bahadır Han*'ın son yıllarına ait olduğu kabul edilen 738 / 1338 tarihli kitabe dikkat çeker (Wilber, 1955: 181).

Nişin üst bölümünün tamamı ile yan bordürlerin bir kısmı tahrip olmuştur. Günümüze geldiği kadarıyla Alçıdan ve kademeli kabartma tekniği ile inşa edilen mihrap, dıştan geniş bir bitkisel bordür ile başlar. Tamamen palmet rumi ve kıvrık dallardan meydana gelen bitkisel kompozisyon oldukça girifttir. Kullanılan bitkisel motiflerin yüzeyleri yivlenerek kademelenme ve hareketlilik elde edilmiştir. Bitkisel bordürden sonra bal peteği bezemesine sahip iki ince kuşak yer alır. Bu kuşaklar aynı zamanda üzerinde kitabe olan bordüre geçişi de sağlamaktadır. Sülüs karakterli kitabe bordürünün büyük kısmı tahrip olduğu için çözülememiştir. Sarmal bir sivri kemer formu içerisine alınan niş bölümünde bir farklılık olarak sütuncelere yer verilmemiş, bunun yerine kemer yayı vazö formundaki altlıklara oturtulmuştur. Niş zemin dolgusu olarak bal peteği bezemesine sahip olup üzerinde dairesel motiflerle sonuçlanır (F. 16).

Fot. 16- Eberkuh Mescidi Cuma Mihrabı

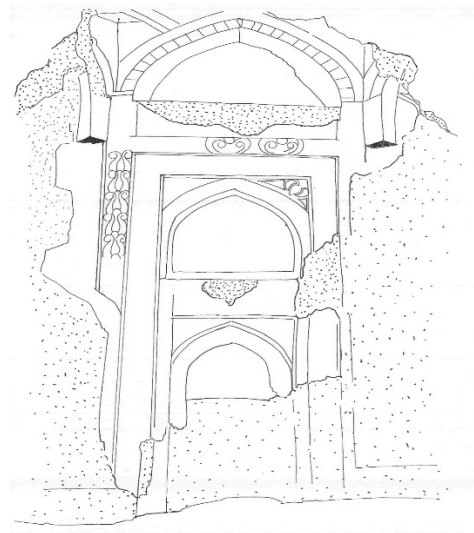
2. 16. Heftşuye Mescidi Cuma

İsfahan yakınlarında Kohab köyünde bulunan yapıda ilk yapımla ilgili her hangi bir yazıt bulunmamaktadır. Cami plan olarak açık avlulu, iki eyvanlı ve mihrap önü kubbeli planı ile Selçuklu plan türlerine benzer. Diğer birçok cami gibi, ilk yapımın Selçuklu dönemine ait olduğu, bezemelerden hareketle İlhanlı döneminde XIV. yy'ın ilk yarısında bugünkü formunu kazandığı kuvvetle muhtemeldir.

Kible duvarında bulunan alçı mihrabın üst ve yan kısımları tahrip olmakla birlikte ana formunu korur biçimde günümüze gelmiştir. Bir bölümü günümüze gelmiş olan dış bordür yüksek kabartma tekniği ile bitkisel motiflerden oluşur. İç bükey ana bordür sülüs kitabe kuşağına sahiptir. Bu bordürde yer yer kabara kullanılmış olması İlhanlı mihrapları içerisinde tek uygulama olarak dikkat çeker. Niş kısmındaki ilk sağır ve basık sivri kemer yayında kitabeye yer verilmiştir. Kemer yayı vazo başlıklı sütuncelere oturur. Alınlık kısmında yüksek kabartma tekniğinde bitkisel motifler yer alır. Niş girintisinin iç kısmı tahrip olmuş üzerinde kitabe olan kemer formu ve bitkisel bezemeli alınlık kısmı günümüze gelmiştir. Heftşuye Mescidi Cami mihrabı diğer birçok İlhanlı mihrabından farklılıklara sahiptir. Bu farklılıklardan en belirgin olanı motif yüzeylerinde yoğun bir şekilde bal peteği formunun kullanılmış olmasıdır. Bezemelerdeki aşırı kabarıklık barok etki bırakır. Bu uygulama XIV. yy'ın ortalarına doğru İsfahan bölgesinde yaygındır (F. 17- Ç. 7).

Fot. 17- Heftşuye Mescidi Cuma Mihrabı

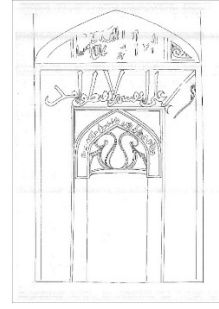
Çizim. 7- Heftşuye Mescidi Cuma Mihrap Çizimi

2. 17. Zevvare Pa Minar Cami

İsfahan Eyaletinin Zevvare şehrinde bulunan caminin minaresinde bulunan kitabesinden anlaşıldığına göre ilk yapım 461 / 1068-69 yılında *Muhammet Bin İbrahim* tarafından gerçekleştirilir.

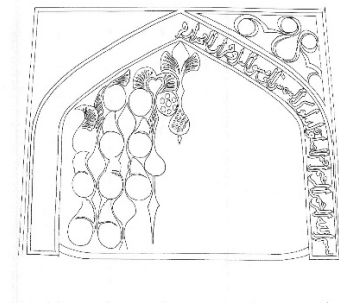
Muhammet Bin Abdullah'ın (Seccadi, 1996: 103) adının geçtiği mihrap geç tarihli olup İlhanlı dönemine aittir. Selçuklu dönemine ait olan caminin İran'daki birçok Selçuklu camisinde olduğu gibi İlhanlılar tarafından onarıldığı anlaşılmaktadır.

a)- Bir Nolu Mihrap: Kible duvarının batısında yer alan mihrap 3. 00 X 2. 00 boyutlarında olup zeminden yaklaşık 1. 50 m. lik kısmı tahrip olmuş diğer bölümleri de son yıllarda son yıllarda onarılmıştır. Mihrabın basık sivri kemerli alınlığında sülüs yazıt yer alır. Niş bölümü bitkisel motif dolgulu sülüs karakterli kitabe ile çevrelenmiş ancak bordürün iki yan tarafı günümüze gelmemiştir. Kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla zemin dokusu volütlü rumi ve kıvrık dallardan oluşmaktaydı. Teknik olarak diğer alçı mihraplardaki gibi alçı kabartma yöntemi kullanılmış olmakla birlikte burada iki kademeli kabartma tercih edilmiştir. Mihrap niş alınlığında, merkezde damla motifi iki yanında simetrik ters- düz” S” motifinden meydana gelen bir bezeme yer alır. ”S” motifi üzerinde geometrik geçmelere yer verilmiştir. Ana malzemesi alçı olan mihrap bezemelerinde kabartma ve oyma teknikleri kullanılmıştır (F. 18- Ç. 8).

Fot. 18- Zevvare Pa Minar Camisi 1 Nolu Mihrap Çizim. 8- 1 Nolu Mihrap Çizimi

b)- Zevvare İki Nolu Mihrap: Bir nolu mihrabın yanında yer alan iki nolu mihrabın büyük bölümü tahrip olmuştur. Mihrap alınlık bezemeleri basık sivri kemer alınlığında yoğunlaşır. Kemer üzerinde kitabeye yer verilmiştir. Kemer tablası dairelerle aralarında bulunan damla motiflerinden oluşan bir kompozisyona sahiptir. Gerek damla gerekse daireler üzerinde geometrik geçmelerden meydana gelen süsleme yer alır (F. 19- Ç. 9).

Fot. 19- Zevvare Pa Minar Camisi 2 Nolu Mihrap Çizim. 9- 2 Nolu Mihrap Çizimi

3. Değerlendirme

İlhanlı sanatı İran'da yaklaşık XIII. yy'ın ortalarından XIV. yy'ın - Merkezi siyasal egemenlik 1335'te biter- ortalarına kadar devam eder. Bu süreç içerisinde Müslüman olan Gazan Han'ın 1295 yılında tahta çıkması neticesinde İlhanlı sanatı İslami bir nitelik kazanır. Egemen oldukları coğrafyada bulunan camilerin yaklaşık tamamını onarıma tabi tutarlar. Bir cami içerisindeki en önemli elemanların başında gelen mihrap işlev olarak imamın namaz kıldırırken durduğu yer olmakla birlikte (Hasol, 1979: 354) aslında İslam'la özdeşleşmiştir. Aynı önem Selçukluda olduğu gibi İlhanlılarda da görülür. İlhanlı öncesi bölgede var olan Selçuklu mimari ve bezeme geleneği bu dönemde devam ettirilir. Dönemin sonlarına doğru bezemede aşırıya kaçma barokluk olarak yorumlanabilir.

İlhanlı mihraplarında tamamı iyi durumda günümüze gelen örneklerden anlaşıldığına göre tepelik kısmı Anadolu mihraplarının aksine içerisi tamamen bitkisel motiflerden dolgulanan yatay dikdörtgen bir pano şeklinde düzenlenmiştir. Mihraplarda kullanılan kemer formu Azerbaycan bölgesindeki üç yapının dışında tamamen basık sivri kemerden meydana gelir. Yine Azerbaycan bölgesi dışında sütun başlıkları vazo formuna sahiptir. Farumad Mescidi Cumanın mihrabının dışındaki diğer mihrapların ana bordürü bitkisel motif dolgu kitabe kuşaklarından oluşurken, Farumad mihrabında ana bordür geometrik geçmelerden meydana gelmektedir. Çalışılan mihraplar içerisinde İlhanlıların bezeme unsuru olarak renk kullandıkları da görülür. Mahallatbala İmamzade Ebulfezl Yahya Türbesinde ana bordürün zemin dolgusu kırmızı ile boyalıdır. Eştercan Mescidi Cuma ve Olcayto Mescidi mihraplarında da boyanın kullanıldığı günümüze gelen izlerden anlaşılır.

Dünya mimarlık tarihinde İslam sanatı ile özdeşleşen ve Anadolu Türk sanatının gelişkin dönemlerinde de yaygın olarak kullanılan *mukarnas*'ın İlhanlı alçı mihraplarından sadece bir tanesinde tercih edilmesi alçı ve tuğla malzeme ile mukarnasın uyumsuzluğundan kaynaklı olmasındandır. İlhanlı ana yapı malzemesi tuğladır. Oysa mukarnas taş ile uyumludur. Ana yapısı tuğla olan mimari örneklerde en iyi bezeme elemanı alçı olduğu için alçı tercih edilmiştir. Tuğlanın ana yapı malzemesi olmasının nedeni ise İran coğrafyasının taş açısından zengin olmamasından kaynaklanır.

Sonuç olarak incelenen 17 yapıda yer alan 19 İlhanlı alçı mihrabı Selçuklu mihraplarının malzeme ve teknik açısından devamı olup, kimi örneklerde aşırıya kaçan teknik ve bezeme unsurlarıyla ortaçağ İran sanatı içerisinde özgün bir niteliğe sahiptir.

Kaynakça

- Aslanapa, O. *Türk Sanatı*. Remzi Kitapevi, İstanbul: 2011.
- Bülbül, S. *İran İlhanlı Dönemi Mimari Süslemesi XIII- XIV. yy.* (Basılmamış Doktora Tezi). YYÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Van: 2012.
- Emini, M. - Rızvan, H. *Tarihe İctimaiye Veramin*. Veramin, 2003.
- Godard, A. *Athar- e Iran, I- IV, (The Art of Iran)* New York: 1965.
- Hasol, D. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. Yem Yayınları, İstanbul: 1990.
- Herzfeld, E. *Die Gumbat-i Alawiyyanund die Baukunstder Ilkhane in Iran*. Cambridge: 1922.
- Honarfar, L. *Gencine- i Asarı Tarihiye Isfahan*: Tahran: 1997.
- Mollazade, K. - Muhammedi, M. *Dairetü'l Mearif Benahaye Tarihe İran der Dovreye. Eslami- Mesacide Tarih, Pejuheşgahe Ferheng ve Honere Eslami*. Tahran: 2001.
- Seccadi, A. *Seyri Tahavvul- i - Mihrab Der Mimariye İslamiye İran Ez Agez Ta Hamle- i Mogol, I*. Tahran: 1997.
- Top, M. *Urmiye Mescidi Cami ve Mihrabı*. Sinan Genime Armağan Makaleleri. İstanbul: 2005.
- Umrani, B- Sengeri, H. İ. *Mesacidi Tarihi Azerbaycani Şerki*. İntişarati Sutude, Tebriz: 2007.
- Wilber, D. *The Architecture Of Islamic Iran. The Ilkhanid Period*. Princeton, University Press, New Jersey: 1955.